

"Regeringen politiserar forskningen i smyg"

Professorerna Lars Calmfors och Arne Jarrick varnar för långtgående utarmning av Vetenskapsrådet: Regeringen vill ha en politiskt mer lyhörd styrelse.

Med sin första forskningsproposition försöker regeringen skapa en starkare politisk toppstyrning av forskningen. Genom att förändra sammansättningen av Vetenskapsrådets styrelse vill man skaffa sig ett politiskt mer lyhört organ som formulerar regeringens egna målsättningar på bekostnad av forskarvärldens. Med hjälp av så kallade strategiska satsningar vill regeringen också peka ut vilka konkreta forskningsområden som ska prioriteras. Det innebär en utarmning av grundforskningen och en förskjutning mot forskning som uppfattas ha ett rent kommersiellt värde. Av dessa skäl bör riksdagen inte anta forskningspropositionen. Det skriver Lars Calmfors, professor i internationell ekonomi och ledamot av Vetenskapsrådets styrelse, samt Arne Jarrick, professor i historia.

Sent i höstas lade alliansregeringen fram sin första forskningsproposition. Det är en proposition med stora och delvis lovvärda ambitioner. Men om riksdagen antar den innebär det också en mer dramatisk förändring av svensk forskningspolitik än som hittills uppmärksammats.

Propositionen föreslår att det statliga forskningsstödet ska öka med fem miljarder kronor under de närmaste fyra åren. Det är en betydande höjning, även om forskarsamhällets önskemål om att staten borde satsa minst en procent av BNP på civil forskning inte riktigt uppnås.

Medan den allmänna resursförstärkningen är välkommen, ges forskningspolitiken också en ny inriktning som är allt annat än välkommen. Den kan innebära ett paradigmskifte som hotar den fria grundforskningen. Det kan bli följden av att en helt ny typ av forskningsfinansiering införs: så kallade strategiska satsningar på områden som regeringen valt ut. Cirka 40 procent av anslagshöjningarna ges i denna form.

De strategiska satsningarna innebär en starkare politisk toppstyrning av forskningen eftersom regeringen i ökad omfattning pekar ut vilken forskning som ska bedrivas. Särskilt oroande är propositionens formuleringar om att man bör prioritera ”områden där det finns svenska företag som bedriver egen forskning och utveckling och där statens insatser stärker näringslivets och Sveriges utveckling och konkurrenskraft”. Det innebär en förskjutning mot mer av forskning som uppfattas ha ett rent kommersiellt värde. Även formuleringarna om att ”företrädare för samhälle och näringsliv inom relevanta områden kan delta i forskningens problemformulering och att företag kan ingå i projekten och delta i genomförandet” är illavarslande för den fria akademiska forskningen.

Varför är det så viktigt att försvara fri grundforskning som tillkommer på forskarnas eget initiativ och inte på beställning av regering eller andra aktörer? Det främsta skälet är att sådan forskning är en månghundraårigt beprövad metod för kunskapsuppbyggnad. Fri

grundforskning genererar ofta oväntade insikter som aldrig skulle uppmärksammas om forskningen främst var behovsstyrd. Det är lätt att ge exempel. Det mesta av den klimatforskning som nu hjälper oss att förstå växthuseffekten initierades långt innan denna identifierats. Vår kunskapsbas för att hantera utbrott av fågelinfluensa utvecklades som ren grundforskning. De recept som finns mot dagens finanskris existerar inte därför att det politiska systemet beställt dem, utan därför att självständiga forskare bedrivit nyfikenhetsforskning om 1930-talsdepressionen och andra kriser.

Såväl kvaliteten i den vetenskapliga verksamheten som allmänhetens tillit till den är beroende av att det finns grundforskning som står fri från kortsiktiga partsintressen. Sådan självständighet ger också de bästa förutsättningarna för forskarna att gå på tvärs mot dominerande föreställningar, vilket ofta krävs för att åstadkomma vetenskaplig förnyelse.

Ökad politisk styrning av forskningen riskerar att leda till tvära kast därför att det alltid finns starka incitament att fördela om resurserna till de problemområden som för tillfället framstår som mest akuta. Ett exempel är fordonsindustrins kris. I ett sådant läge är det frestande att använda selektiva forskningsinsatser som ett sätt att bakvägen föra branschstödspolitik. Därmed hotar forskningspolitiken att bli en ny arena för köpsläende mellan olika intressen, vilket är raka motsatsen till den långsiktighet som är en förutsättning för framgångsrik forskning.

Obalansen i regeringens strategiska satsningar utgör en annan illustration av farorna med ökad politisk styrning. Bara 30 miljoner av de närmare två miljarder kronor som går till dessa satsningar riktas mot humaniora och samhällsvetenskap. Det är orimligt också utifrån regeringens eget mål om fokusering på det som man ser som de mest angelägna samhällsproblemen.

Klimatfrågan är ett bra exempel på värdet av olika slags forskning. Det finns uppenbara behov av bättre klimatmodeller och av teknisk forskning om mindre miljöförstörande metoder för transporter och energiproduktion. Samtidigt vet vi nu tillräckligt för att inse att koldioxidutsläppen måste bromsas. Däremot vet vi för lite om hur vi ska få till stånd de samhällsprocesser som kan åstadkomma detta. Sådan kunskap kan bara human- och samhällsvetenskaplig forskning ge.

Vi menar inte att statens investeringar i vetenskap enbart ska gälla fri grundforskning. Resurserna bör fördelas mellan tillämpade satsningar på identifierade problem och anslag till av forskarna fritt valda områden. Men risken för att vi i dagsläget skulle satsa för mycket på fri grundforskning är obefintlig. Av det totala forsknings- och utvecklingsstödet i Sverige går bara någon dryg tiondel till den fria grundforskningen.

Det är fel att tro att fritt vald forskning innebär bristande samhällsrelevans. Erfarenheterna talar för att forskarnas prioriteringar i hög grad styrs av sådana överväganden. Fördelen med forskarstyrning i förhållande till planekonomisk styrning är att det bara är forskarsamhället som kan bedöma förutsättningarna för vetenskapliga genombrott. Det görs i väl beprövade processer för ”peer reviews” som används för att

fördela anslag.

Spänningen mellan forskarnas önskemål om fri grundforskning och de politiska kraven på mer styrd forskning har kommit till uttryck i relationen mellan Vetenskapsrådet och utbildningsdepartementet. Vetenskapsrådet är den statliga myndighet som ansvarar för stödet till grundforskning. Flertalet ledamöter i rådets styrelse är forskare utsedda i val av forskarsamhället självt. Vetenskapsrådet har argumenterat för att ökade forskningsanslag främst ska gå till fri grundforskning och för en extra satsning på humaniora och samhällsvetenskap. Det är uppenbart att denna argumentation inte fallit i god jord i utbildningsdepartementet.

Forskningspropositionen aviserar nu en förändring i sammansättningen av Vetenskapsrådets styrelse. Vår tolkning är att regeringen i framtiden själv vill utse hela styrelsen och därmed gå ifrån systemet med val i forskarsamhället. Propositionen talar inte längre om att styrelsemajoriteten ska vara forskare utan i stället om att den ska bestå av ledamöter med "forskningsbakgrund".

Man poängterar också att forskare i styrelsen bör ha bred kunskap ”om samhällets behov av forskningssatsningar”. Det är svårt att undgå intrycket att regeringen vill ha en politiskt mer lyhörd styrelse som själv påtar sig att formulera de vetenskapliga målsättningar som regeringen vill se förverkligade.

Vi tror att detta är helt fel väg. Vi menar att ett system där forskarsamhället även fortsättningsvis utser majoriteten av Vetenskapsrådets styrelse är den bästa garantin för att samhällets intresse av fri grundforskning tas till vara.

Sammanfattningsvis menar vi att riksdagen inte bör anta forskningspropositionen i dess nuvarande utformning. Det är framför allt på tre punkter vi vill se förändringar:

En kraftig principiell markering av vikten av fri grundforskning.

En omfördelning av resursökningarna från de strategiska satsningarna till obundna anslag för fri grundforskning.

Ett beslut om att flertalet av styrelseledamöterna i Vetenskapsrådet även fortsättningsvis ska utses av forskarsamhället.

LARS CALMFORS
ARNE JARRICK